

20 DE ANI DE ETIMOLOGIE: 1989-2009

Sorin PALIGA

The paper resumes the main etymological works – first of all etymological dictionaries, but also some other books focusing on various etymological aspects – referring to Central and Southeast European languages: Slavic, Romanian, Albanian, Hungarian, in vocabulary and place naming. The author points out the outstanding situation of Romanian, without any ‘Academic’ etymological dictionary, a situation unparalleled in Europe. The author also briefly resumes some of his studies and books recently published.

Key words: Indo-European, Pre-Indo-European, Uralic, Altaic, Ugro-Finnic, comparative studies, substrat, etymology.

Introducere

Etimologia a fost, în cele circa două secole de indo-europenistică și de studii comparate în general, un domeniu pasionant al lingvisticii. Putem spune chiar că marii lingviști ai lumii s-au manifestat plenar mai ales în domeniul etimologiei, deși – la rigoare – este domeniul cel mai puțin sigur a lingvisticii, cel mai discutabil și cu puține rezultate, să le spunem, palpabile. Dintre numeroasele exemple, ne vin în minte B.P. Hasdeu, Petar Skok ori France Bezlaj; Mircea Ivănescu sau Giuliano Bonfante; Dimităr Dečev, Ivan Duridanov ori Václav Machek; Eric P. Hamp ori Calvert Watkins... și mulți alții.

Deși ultimii douăzeci de ani nu au adus, în opinia noastră, evoluții spectaculoase în domeniul etimologiei, nici nu s-au remarcat ipoteze ori teorii noi, nu putem ignora câteva realizări, unele de-a dreptul remarcabile. Fără a modifica radical unghiul de analiză și fără a aduce date complet noi, ne permitem să trecem în revistă doar câteva contribuții pe care le considerăm utile studiilor de etimologie de la noi din țară, atât din domeniul slav, cât și indo-european ori ne-indo-european; avem în vedere, mai ales, mult discutatele relații dintre limbile indo-europene, pe de o parte, și limbile uralice și altaice, pe de altă parte. Nuanțarea unor analize și unor puncte de vedere a condus,

credem noi, la noi perspective, unele de mare orizont și de mare viitor. Studiarea limbilor de substrat din sud-estul european a marcat, de asemenea, câțiva pași importanți. Chiar și autorul acestor rânduri a păcătuțit și nu puțin; din păcate, nu cu mare folos, nici măcar în negativ.

Continuări

Am dori să menționăm, în primul rând, continuarea și, uneori, încheierea unor lucrări ample, inițiate în anii '60 și '70 ai secolului trecut, dar încheiate abia acum ori care sunt încă în curs de finalizare.

France Bezljaj și dicționarul etimologic al limbii slovene. S-a încheiat publicarea integrală a dicționarului etimologic al limbii slovene, amplă lucrare inițiată de France Bezljaj și dusă la capăt de discipolii săi Meta Furlan, Simona Klemenčič și Marko Snoj. Bezljaj este, alături de Petar Skok, de Dimităr Dečev, de Vladimir Georgiev ori de Ivan Duridanov un strălucit reprezentant al lingvisticii comparative din domeniul limbilor slave de sud, dar și al limbilor indo-europene în general. Să nu uităm că Bezljaj a fost contemporan cu Bojan Čop, alt lingvist sloven care și-a dedicat activitatea cercetării relațiilor dintre limbile indo-europene și uralice, în special ugro-finice, reprezentând – în opinia noastră – o perioadă de aur a studiilor de etimologie din Slovenia.

Sarcina discipolilor lui Bezljaj nu a fost deloc ușoară, chiar dacă au avut la dispoziție și fișele maestrului. Între elaborarea primei părți, dusă la capăt de însuși autor, și încheierea publicării în anul 2007 (volumul de indice, *Kazala*) au trecut mai bine de 30 de ani (1976-2007), apărând modificări de viziune, lucru inevitabil când, la elaborarea unei asemenea lucrări, iau parte reprezentanți ai mai multor generații. Ne-am permis, în acest sens, să deschidem o polemică, nu altfel decât colegială, cu Marko Snoj, căruia i-am atras atenția, numai și fiindcă ne citează, că numeralul *svto* nu poate fi de altă origine decât nord-tracică ori, eventual, protoromânească, din motive pentru care nu le mai dezvoltăm aici. Am făcut acest lucru la vremea sa și de mai multe ori, astfel că nu insistăm. Chiar dacă nu ar accepta ipoteza noastră, autorul (Marko Snoj, care se substituie astfel maestrului Bezljaj) ar fi trebuit măcar să explice diferența de evoluție fonetică între *de-seťb* 'zece' și *ty-sešt-a*, *ty-spšt-a* 'o mie' (cu un *š* epentetic, neetimologic și construit similar formei germanice **tup-hundi*), pe de o parte, și *svto*, pe de altă parte; este clară discrepanța de evoluție fonetică între formele pentru '10' și pentru '100', pe de o parte, și evoluția fonetică în cazul numeralului '100'. Ipoteza noastră poate fi, desigur, criticată și respinsă, dar cu argumente, pe care prof. Snoj nu le aduce. Până la argumente coerent argumentate, ne susținem ipoteza prezentată, acum mulți ani, în *Slavistična Revija* și asupra căreia am revenit, cu noi argumente, de câteva ori de atunci încoace (recent, în ampla lucrare în coautorat cu Eugen Silviu Teodor

dedicată slavilor timpurii și apărută tocmai când pregătim textul de față).

Continuă, de asemenea, fără a fi încheiat, *dicționarul etimologic al limbii bulgare*, o altă amplă lucrare inițiată, la vremea sa (1976), de Vl. Georgiev, Iv. Gălăbov, J. Zaimov, St. Ilčev și, în prima etapă, publicat până la volumul al treilea (1986). Dacă ținem cont de faptul că Petar Skok a publicat, între altele, și un dicționar complet al limbii „croate sau sârbe”, cum numea el pe atunci dicționarul, iar acum Aleksandar Loma coordonează elaborarea unui amplu dicționar etimologic al limbii sârbe, putem considera încheiat ori aproape încheiat procesul elaborării de dicționare etimologice ale limbilor slave de sud.

În sfârșit, dar nu mai puțin important, continuă dicționarul etimologic al limbii slave vechi elaborat de un colectiv ceh coordonat de Eva Havlová și a cărei componență s-a schimbat de-a lungul anilor. Lucrarea, cea mai amplă de acest fel, este publicată pe fascicule (*sešity*, caiete), primul fiind publicat în anul 1989, iar ultimul, al 14-lea, deocamdată, cuprinde cuvinte *sice-sr̂dobolja*. Detalii despre acest dicționar au prezentat participantele la simpozion, Helena Karliková și Ilona Janyšková (acum redactor principal al fasciculelor 13 și 14)¹.

Lajos Kiss și toponimia. În 1997, așadar la aproape douăzeci de ani de la prima ediție, Editura Academiei de la Budapesta publică o a doua ediție, revizuită și adăugită, a unui cunoscut și apreciat dicționar etimologic toponimic. Deși este, în principiu, un dicționar al toponimelor lumii, cea mai mare parte a lucrării conține toponime din Ungaria și din zonele vecine, autorul acordând o atenție deosebită toponimelor din Transilvania. Dăm în continuare câteva exemple.

Toponimul *Arad*, cu atestări medievale timpurii, este considerat un maghiarism. Autorul pare a ignora detaliul că toponime cu rădăcina *ar-* sunt atestate în multe regiuni, mai ales în sud-estul european și în zona mediteraneeană; în toate aceste cazuri, originea maghiară este exclusă, fiind cel puțin discutabilă și în cazul formei românești. Niciun argument fonetic nu sprijină ipoteza că *Arad* ar fi un toponim de origine maghiară.

Nici toponimul *Aranka*, rom. *Aranca* nu este împrumutat din maghiară, așa cum crede Kiss, deoarece alte forme răspândite în arealul sud-est european și italic se opun unei asemenea ipoteze.

Toponimul *Argvas* reflectă grafia maghiară a formei românești *Arghiș*, la rândul său – consideră autorul – un împrumut din rom. *Argeș*, iar forma *Arghiș* ar fi un maghiarism. [?!]

Toponimul *Keresd* reflectă numele românesc *Criș*, localitate lângă Sighișoara, atestată în anul 1211 sub forma *Cris*. Kiss consideră că ar fi un împrumut din maghiară (?!), în ciuda faptului că, puțin mai departe, forma *Körös* este considerată, prin intermediar slav (necesitar, după părerea noastră) un împrumut din română, la rândul său reflectând un hidronim dacic.

¹ Mulțumim, pe această cale, colegelor de la Institutul de Etimologie din Brno al Academiei Cehe de Științe pentru amabilitatea de a fi dăruit bibliotecii de slavistică toate fasciculele apărute până acum.

Hidronimul *Maros*, rom. *Mureș* este de asemenea considerat a reflecta un împrumut din maghiară în română, lucru evident imposibil; imposibilă este și ipoteza că forma românească *Someș*, deși reflectă un hidronim autohton, ar reflecta un împrumut și din maghiară și din slavă (a rom. *Sómeș származhatott a magyarból, de esetleg a szlávól is* – vol. 2, pag. 518). Și *Mureș* și *Someș* reflectă tipologii toponimice de largă răspândire europeană, cum ar fi *Marica* (Bulgaria) ori *Somme* (Franța).

În fapt, deși apărut mult după căderea Cortinei de Fier, autorul continuă să susțină ipotezele „tradiționale” ale școlii maghiare de lingvistică, conform cărora majoritatea toponimelor românești vechi din Transilvania ar fi de origine maghiară, chiar dacă avem de-a face, evident, cu toponimie arhaică, în multe cazuri de origine traco-dacă. Preocuparea de a susține cu orice preț o origine maghiară a multor toponime din Transilvania devine obsesivă și agită inutil metode deja abandonate în ultimii douăzeci de ani.

Ori de câte ori se referă la toponimia arhaică occidentală ori mediteraneană, autorul este detașat, citând toponime arhaice de origine indo-europeană și pre-indo-europeană. Senzația de ansamblu este că toponimia arhaică a Europei s-ar termina brusc la frontiera de vest a Ungariei, iar ceea ce este dincoace ar aparține exclusiv – ori aproape exclusiv – maghiarilor și, eventual, slavilor. O asemenea viziune nu mai spune nimic astăzi și, pe ansamblu, face ca lucrarea, amplă și altminteri bine încheată, să sufere – tocmai în locurile amintite – de dezlănare și de improvizație. Părerea noastră este că astăzi, cel puțin în ceea ce privește toponimia din Ungaria și din zonele învecinate, lucrarea ar trebui rescrisă după principii mai senine, fără încrâncenarea de a încerca să demonstreze originea maghiară a unor toponime românești, acolo unde acest lucru este evident imposibil. Din punct de vedere strict lingvistic, metoda lui Lajos Kiss este depășită și evident contrazisă de alte date culese din toponimia zonei învecinate (România, arealul sud-slav, arealul central-european etc. etc.).

Am dori, în context, să reamintim că principiile generale ale toponimiei europene au fost cândva admirabil descrise și definite de Petar Skok încă din anul 1950. Clasificarea toponimică făcută de Skok atunci a rămas, din păcate, complet necunoscută cercetătorilor români, după cum au rămas – se pare – de asemenea necunoscute demersurile sale (și alte altor lingviști de renume) în domeniul comparativ indo-european. A o reciti azi nu pare deloc un gest depășit, clasificarea lui Skok fiind pe deplin utilizabilă și azi, apoi extinsă la clasificarea toponimică a ansamblului sud-est european. Dacă și Lajos Kiss ar fi citit cu atenție principiile lui Skok și, mai ales, le-ar fi aplicat în lucrarea sa, am fi avut, într-adevăr, un dicționar admirabil. Poate nu este totul pierdut însă.

Noi demersuri

După 1989 putem cita o serie de noi abordări în domeniul etimologiei. Dintre exemple, ne putem opri asupra lucrărilor reprezentative ale vechii generații de lingviști cehi, cum ar fi lucrările lui Adolf Erhart. De menționat relativ ampla sa lucrare dedicată sistemului verbal indo-european (Erhart 1989) precum și, ca membru al unui colectiv de cercetători, elaborarea unei noi introduceri în etimologie (Večerka et alii 2006). Aceste demersuri completează și aduc la zi cercetarea etimologică mai veche, cum ar fi dicționarul etimologic „clasic” al lui Václav Machek precum și celelalte două, o ediție mare și o alta abreviată, datorate lui Josef Holub și lui František Kopečný, respectiv lui Holub și lui Stanislav Lyrer.

În acest context, relativ recent (2001) a apărut un alt dicționar etimologic al limbii cehe, datorat lui Jiří Rejzek. Fără a fi un dicționar amplu ori polemic, autorul își propune să se concentreze asupra unor neologisme și asupra unor forme vechi pe care le rediscută, succint, în lumina noilor cercetări.

Dacă ținem seama și de alte dicționare etimologice de mai mare ori de mai mică anvergură, inclusiv dicționare etimologice toponimice, apreciem că în Cehoslovacia, apoi în Republica Cehă s-au publicat câteva ediții ale unor dicționare etimologice, dintre care patru dedicate etimologiei limbii cehe (Machek, Holub-Kopečný, Holub-Lyer, Rejzek, pentru a cita numai dicționarele etimologice generale ale limbii cehe).

Limba albaneză s-a bucurat relativ recent de atenția mai multor cercetători lingviști. Am dori să ne oprim la două lucrări de excepție.

Prima se datorează Cătălinei Vătășescu: *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna* (1997). Este o amplă și bine documentată lucrare despre ansamblul elementelor latine ale limbii albaneze comparate cu elementele latine ale limbii române. În fapt, este un dicționar etimologic, care folosește un riguros și consecvent aparat critic. Singurul reproș ce i se poate face este că nu este organizat strict alfabetic, ci alfabetic pe sfere semantice, lipsind însă un indice final. Urmarea este că, cel mai adesea, este greu să revii la un termen studiat, deoarece se poate identifica greu în ansamblul voluminoasei lucrări. Pentru a ușura studiarea materialului, am întocmit noi un indice alfabetic, pe care sperăm să îl putem folosi în clipa când vom avea răgazul și puterea să finalizăm dicționarul etimologic al limbii române.

Altminteri, lucrarea aduce multe clarificări și, evident, completează un gol resimțit de mult în cercetarea comparativă: elementele comune ale românei și albanezei, atât în cazul elementelor latine, dar și în cazul celor de alte origini, de substrat ori de origine slavă. Regretăm că autoarea nu a continuat acest demers, până la elaborarea unei liste complete de corespondențe româno-albaneze, extrem de utilă cercetării etimologice. Cu o asemenea listă completă, cercetarea etimologică de ansamblu ar fi mult ușurată. Avem speranța că autoarea va reflecta asupra acestei sugestii.

Albaneza s-a bucurat, relativ recent, și de publicarea unui nou dicționar etimologic

complet, datorat lui Vladimir Orel (1998). Apărut la un interval mic față de lucrarea Cătălinei Vătășescu, nu folosește bogatul material din acea lucrare. Scurta prefață a lucrării îl plasează pe autor în categoria celor care consideră că strămoșii albanezilor au avut o origine mai nordică, ipoteză pe care astăzi o împărtășesc aproape toți cercetătorii, fiind ipoteza susținută aproape unanim de toți tracologii bulgari în anii '70 și '80 ai secolului trecut. Astfel, Orel consideră că vatra albanezilor va fi fost în Dacia Ripensis sau mai departe spre nord, la picioarele Carpaților și mai departe în Munții Beskydy. Afirmatia că arealul munților Beskydy ar face parte din vatra de formare a albanezilor este cel puțin surprinzătoare, deși – în ansamblu – originea mai nordică, într-o regiune ce permite avansarea ipotezei că protoalbanezii și protoromânii vor fi locuit în zone învecinate ori măcar (foarte) apropiate, este cea acceptată astăzi de tot mai mulți cercetători. Altfel spus, albaneza este, mai degrabă, un idiom neotracic, nu neolir, integrând însă în vocabular elemente ilire romanizate. Dat fiind faptul că ilira dispare ca idiom viu prin secolul al doilea p. Ch., ipoteza unei supraviețuiri lingvistice ilire nu mai poate fi luată în considerație la modul serios. Orel adoptă astfel ipotezele școlii bulgare de tracologie, cu unele nuanțe privind vatra de formare. I.I. Russu considera, de exemplu, că vatra de formare albanezilor și, respectiv, punctul de migrare va fi fost arealul carpic¹.

Orel menționează, de asemenea, existența probabilă a unei laringale în albaneză, deși – după părerea noastră – nu este consecvent în urmărirea acestui „traseu laringal”. Așa cum am arătat și noi în câteva ocazii, existența unei laringale (noi am argumentat că mai corectă este sintagma *spirantă velară*) în tracă până la o fază relativ târzie, până în protoromână, ni se pare unul dintre detaliile esențiale de fonetică istorică, bine conturat – acum mai bine de trei decenii, de Eric P. Hamp, într-o scurtă notă din „Balkansko Ezikoznanie” și citată de Grigore Brâncuș (vezi și studiul nostru din „Thraco-Dacia”, XXII). Realizările contextuale sunt, așa cum am arătat, *zero, f, v, h* și *s/ș*.

Correspondențele fonetice pe care Vladimir Orel le găsește între română și albaneză, deși pornește de la premise corecte, ni se par adesea total neconvingătoare. Dacă, într-adevăr, alb. *agjëroj* este presupus un împrumut din **adiunare*, rom. (*a*) *ajuna*, ni se pare că presupunerea unor elemente direct din latină (cum consideră în cazul unor forme precum *argjend* ori *armë*) ni se pare greu de admis în formularea aleasă de autor, deoarece, oricum am reconstitui protoistoria albanezilor, contacte directe între latină și acel stadiu al albanezei nu putem admite. Putem admite însă că va fi existat o strânsă vecinătate a protoalbanezilor (indiferent cum îi putem numi în acea perioadă) și a protoromânilor, ca să folosim acești termeni cândva la modă, stadiu istoric însă sensibil mai nou, pe care nu-l putem plasa mai devreme de secolul al V-lea p. Ch.

Neconvingător argumentate ni se par, de asemenea, cazurile în care autorul consideră că româna ar fi împrumutat cuvinte din albaneză. Fiind numeroase, nu le-am

¹ Așa cum am atras atenția în comunicarea de la simpozionul de etimologie de la Brno din anul 2002, explicarea oronimului *Beskydy* ca derivat din ori înrudit cu albanez *bjeshkë* ‘pășune montană’, conform unei vechi ipoteze a lui Šafařík, nu rezistă unei analize de amănunt.

putut evalua numeric, dar – pe ansamblu – ni se pare una dintre erorile mari ale lucrării, fără noimă în contextul unei prefețe în care, strict teoretic, autorul plasează vatra albaneză într-o zonă mai nordică, apropiată de protoromâni. Astfel, alb. *bac* ar fi sursa formei românești *baci*; similar, rom. *abur* ar fi un împrumut din alb. *avull* etc. etc. Poate că autorul a dorit să comunice altceva, dar – oricum am interpreta astfel de disfuncții majore ale abordării – nu explică aceste detalii extrem de importante, nici în partea introductivă, nici în cadrul lucrării.

Pentru istoria romanității răsăritene și pentru istoria limbii române, problemele ridicate de albaneză sunt esențiale. În măsura în care cercetătorii – istorici, arheologi, lingviști – vor reuși să ajungă la consens, prin reflex măcar, se vor clarifica și numeroase probleme ale limbii române, ale relațiilor sale cu albaneza și cu alte limbi, de substrat ori limbi slave.

Dicționare etimologice ale limbii române

În ansamblul cercetării etimologice, româna are un loc special, dar deloc de invidiat. Putem enumera acum trei dicționare etimologice complete, datorate lui Raevski-Gabinski (Chișinău 1978), lui Al. Ciorănescu (publicat pe fascicule în anii '60 și '70 în Spania și acum tradus și în limba română, publicat în anul 2002) și, foarte recent, lui Mihai Vinereanu. Ne vom opri asupra ultimului dintre acestea, foarte recent și încă neîntrat în circuitul larg.

Mihai Vinereanu a dorit un dicționar polemic, axat, în esență, pe sublinierea importanței fondului autohton în context indo-european. Demersul în largul orizont comparativ este – în general – un mod recomandabil de abordare. Ne permitem să atragem atenția asupra unor aspecte pozitive și negative ale lucrării, nu în ultimul rând și ca rezultat al unor recente discuții cu autorul.

Partea introductivă încearcă se rezume viziunea autorului asupra etimologiei limbii române. Demersul este amplu și, am îndrăzni să afirmăm, inutil de complicat, cu referințe la culturile neolitice, eneolitice și ale epocii bronzului, mai ales că, în corpul dicționarului propriu-zis, aceste referințe nu sunt în vreun fel exploatare, respectiv autorul nu exploatează absolut deloc ipotezele – numeroase în ansamblu – privind moștenirea pre-indo-europeană a Europei și, în context, a limbii române. De fapt, ele nici nu au vreo relevanță, directă sau indirectă, fiind oarecum greu de înțeles de ce autorul și-a complicat demersul cu chestiuni mult discutate și neclarificate în literatura arheologică, în primul rând; nu mai vorbim de faptul că, până la urmă, nu face nicio corelare între datele lingvisticii și ale arheologiei.

Discutabile sunt și afirmațiile conform cărora traco-daca ar fi limbă centum, nu satem, „cum ar înclina să creadă, astăzi, toți ori aproape toți cercetătorii” (p.15). Vinereanu crede că traco-daca avea mai degrabă afinități cu grupul celto-italic, afirmație

pe care o mai găsim la dacologii din ultimii ani, pornind de la premisa că romanizarea a fi fost posibilă numai datorită faptului că traco-daca și latina erau foarte asemănătoare ca lexic, ca structură fonetică și ca structură gramaticală, ceea ce, teoretic, ar fi posibil, dar deloc conform datelor de care dispunem astăzi. Aproape nimic din materialul disponibil, migălos analizat în ultimele decenii, mai ales, nu permite afirmația că traca ar fi fost un idiom centum, iar afirmația că romanizarea Daciei ar fi fost posibilă numai admitând o mare asemănare fonetică și/sau tipologică dintre dacă și latină este lipsită de date. Romanizarea unor ample spații euro-asiatice și nord-africane, chiar dacă unele pierdute ulterior, nu s-a datorat niciodată asemănării ori neasemănării dintre latină, idiomul cuceritorilor, și limbile vorbite de populațiile autohtone, în cazul nostru de traco-daci.

Este însă convingător demersul, ceva mai jos (p.16), privind labializarea labio-velarelor, respectiv reliefaarea unui component, în cazul consoanelor cu dublă articulație, apoi dispariția elementului devenit secundar. Este un fenomen fonetic cunoscut și în alte limbi și, la vremea sa, bine analizat de Andreev (1986, 1986 a și 1987, despre care am scris pe larg cu ocazia Congresului Slaviștilor de la Ljubljana, august 2003) pentru fazele arhaice ale limbilor indo-europene, uralice și altaice (așa-numitul „grup protoboreal”, în terminologia lui Andreev).

În continuare, la p. 17 și 18, autorul complică și mai mult lucrurile, susținând ideea că purtătorii culturii Cucuteni ar fi indo-europeni, lucru care nu ar putea fi afirmat decât pentru creatorii ceramicii tip C, ceea ce este cu totul altceva și, iarăși, irelevant demersului de față. Apartenența etnică a creatorilor ceramicii Cucuteni C este mult discutată de arheologi și nu are, în esență, o importanță crucială în elaborarea unui dicționar etimologic al limbii române; în orice caz, invocarea culturii Cucuteni este extrem de riscantă. Discutabilă este și afirmația generală conform căreia ceea ce numim „culturi neolitice”, respectiv culturile Cucuteni, Starčevo-Criș, Gumelnița etc. „pot fi numite proto-tracice și nu pre-indo-europene”. Că tracii vor fi preluat elemente de la culturile neolitice anterioare este un fapt cert, după cum cert este și adevărul că nicio cultură umană nu dispare pur și simplu, ci este asimilată ori se transformă, preluând – în proporții diferite – elemente de la culturile anterioare. De fapt, autorul respinge *de plano* și fără argumente ipoteza că tracii și limba lor ar fi preluat elemente arhaice de substrat pre-indo-european, viziune de-a dreptul greu de acceptat în lumina antropologiei culturale, deoarece elementele pre-indo-europene „s-au topit” în toate limbile de tradiție indo-europeană pe care le cunoaștem, cum ar fi greaca și latina, hittita ori celtica, ca să nu mai vorbim de faptul că etrusca însăși era de origine ne-indo-europeană, indiferent de originea sa, dacă o considerăm strict autohtonă sau imigrată de undeva dinspre răsărit, conform tradiției.

În schimb, la p. 20-21, autorul face un demers profund și, credem noi, corect, asupra unor evoluții fonetice specifice traco-dacei, respectiv evoluția la *b/p* a unor secvențe labio-velare de tip *g^w/k^w* la *b/p*, fenomen fonetic cu totul aparte, care plasează traca – în cazul acestor evoluții – alături de limbile centum, ceea ce este însă cu totul

altceva decât afirmația că traco-daca ar fi centum! Imediat mai jos, la p.23, pe de altă parte, autorul neagă originea tracică a limbii albaneze, revenind la ipoteza, azi depășită și gradual abandonată de toți cercetătorii, că albaneza ar fi de origine iliră (vezi mai sus, când am prezentat lucrarea Cătălinei Vătășescu și dicționarul lui Vladimir Orel).

Alte considerații ale autorului pot fi acceptate, de exemplu afirmația că „destul de multe elemente considerate a fi de origine slavă în română nu sunt, de fapt, de origine slavă, ci autohtonă preromană” și, tot corect, că trăsăturile fonetice ale proto-slavei erau net diferite de traco-dacă, chiar dacă am fi înclinați să eliminăm sintagma „net diferite” pentru lipsă de probe. Afirmația este corectă, dar cât efort este în a o și demonstra! Autorul, în fapt, nu o demonstrează, nici în introducere, nici în corpul propriu-zis al dicționarului.

Corectă este și analiza fenomenului silabelor deschise, nereferindu-se totuși (și cât ar fi folosit demersului său!) la studiul de referință al lui Giuliano Bonfante, *Influence du protoroumain sur le protoslave?* (inclus ulterior în versiunea românească a *Studii romeni*; prima versiune a studiului datează însă din anul 1966: „Acta Philologica”, 5: 53-69). Acolo, Bonfante este categoric: fenomenul silabelor deschise s-a produs într-o fază veche a idiomurilor slave sub influența directă a protoromânei, înainte de secolul al IX-lea.

Eronată este și afirmația (p.49), că *l* intervocalic ar fi rotacizat în elementele autohtone ale românei. De fapt, în TOATE cazurile analizabile, *l* intervocalic NU rotacizează. Altfel spus, rotacizarea lui *l* intervocalic este EXCLUSIV specifică elementelor latine fiind, așa cum bine știm astăzi, o tendință de slăbire și de modificare a articulării lichidei *l* în latina postclasică și generalizată numai în română. Este o evoluție paralelă evoluției lui *b/v* intervocalic, de asemenea specifică NUMAI elementelor latine, deoarece numai în acest elemente *b/v* intervocalic dispare printr-o pronunție gradual mai slabă până la dispariție. Și în acest caz, tendința apăruse în latina postclasică, dar generalizarea sa apare numai în romanitatea răsăriteană¹.

Am scris toate acestea nu pentru a diminua ori a minimaliza importanța lucrării, ci pentru a sublinia că, din păcate, autorul s-a grăbit să considere demonstrate ipoteze foarte discutabile, în contextul în care, oricum, referințele la moștenirea de substrat a românei este, deocamdată, un demers riscant pentru toți cei care o abordează. Lăsând la o parte chestiuni de amănunt, autorul folosește inconsecvent și neclar sintagme precum „origine traco-dacă”, „origine traco-iliră” și „din fondul preroman”. În context, cele trei

¹ Există însă și câteva excepții, cum ar fi *uber > uger* precum și flexiunea verbului *a avea*, cu *am*, *ai*, *are*, dar *avem*, *aveți*, neexplicate satisfăcător nici până astăzi. Asupra acestor detalii vom reveni, poate, cu altă ocazie. Lingviștii care s-au grăbit, fără argumente, să afirme că *l* intervocalic rotacizează și în elementele autohtone ale românei nu au făcut decât să preia automat un clișeu nedemonstrat, ce pornea de la premisa – complet eronată – că toate fenomenele fonetice reconstruibile pentru faza latinei postclasice în trecerea la română s-ar fi repetat identic în cazul evoluției de la tracă la română. Da, unele fenomene fonetice sunt comune, nu toate însă sunt comune și, mai ales, nu sunt deloc identice.

formule par interschimbabile, deși nu am identificat nicio explicație în acest sens și nici vreun argument de ce sunt folosite paralel și simultan. Au, totuși, semnificații diferite? Dacă da, care ar fi acestea? Dacă nu, de ce s-au folosit trei sintagme pentru același concept: origine traco-dacă sau origine preromană sau origine din substrat sau orice altă formulă considerată adecvată de autor.

Dicționarul aduce, fără doar și poate, un suflu nou în etimologia românească, cu referințe la rădăcina preistorică pentru aproape toate cuvintele-titlu pentru care este posibilă o asemenea reconstituire. Până acum, asemenea tentative au fost rare și nu în lucrări de asemenea anvergură (la rigoare, de o asemenea anvergură nu este, deocamdată, niciun dicționar etimologic al limbii române). Lucrarea pierde însă enorm prin exprimări confuze, adesea nefiind clar dacă un cuvânt-titlu este de origine latină sau autohtonă, în condițiile în care autorul are tendința de a supralicita ipoteza că multe elemente autohtone ar fi fost identice celor din latină. Fără doar și poate, multe cuvinte din tracă și din latină erau asemănătoare, ca moștenire comună indo-europeană ori pre-indo-europeană, dar o asemenea constatare nu permite să se afirme, de exemplu, că *apă* ar fi, în prima parte a analizei, de origine latină, pentru ca – în final – să fie catalogat a avea „origine traco-dacă”. Sau era și latin și traco-dac? Cititorul, chiar avizat, nu înțelege care este, de fapt, viziunea autorului. Dacă autorul ar admite o așa-numită etimologie dublă (sau multiplă?), adică și latină și traco-dacă, atunci o asemenea viziune ar fi trebuit mai solid argumentată¹.

Dicționarul lui Mihai Vinereanu este, în linii mari, un mare pas în etimologia românească. Lipsurile majore, pe care le-am amintit, ar putea fi corectate, printr-o abordare mai consecventă și mai clară. Sperăm ca autorul să considere analiza noastră ca o sugestie colegială spre mai sus și mai bine. În orice caz, dicționarul este o provocare și ne-am bucura dacă, într-un viitor rezonabil, altcineva ar putea ridica ștacheta mai sus.

Trebuie remarcat, de asemenea, că toate dicționarele etimologice ale limbii române publicate în ultimele decenii sunt inițiative personale, nu reflectă o acțiune de grup și cu atât mai puțin o acțiune coordonată de Academia Română prin Institutul de Lingvistică. Acest fapt face ca româna să aibă o situație cu totul specială nu numai în ansamblul limbilor romanice, dar în ansamblul limbilor europene în general, fiind lipsită de un dicționar etimologic „oficial”, elaborat de și prin instituția chemată să elaboreze și să publice așa ceva, Academia Română. Situația nu ni se pare deloc acceptabilă și trebuie condamnată cu toată vehemența, în măsura în care lingviștii români mai au ori mai pot avea vehemență. O spunem cu mâhnire, desigur...

¹ Unii cititori țin minte, fără doar și poate, că, odată demult, Alexandru Graur invoca etimologia dublă (sau multiplă) în cazul unor neologisme. Deși discutabilă în sine, ipoteza poate fi admisă pentru unele situații specifice epocii moderne, este însă foarte greu de admis în cazul cuvintelor de origine latină și/sau autohtonă.

... Însuși autorul a păcătuit

Și autorul acestor rânduri a publicat numeroase studii de etimologie, mai ales din domeniul tracologiei și al relațiilor româno-slave. Rezultatele, deși spectaculoase pe ansamblu, și-au făcut loc cu greu în cercetarea etimologică de la noi. Anii cei mai prolifici au fost cei în care Institutul de Tracologie, acum, practic, desființat, organiza periodic reuniuni științifice naționale și internaționale. Devenit acum o anexă a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, fără o cercetare lingvistică dedicată și coerentă, Institutul de Tracologie și-a pierdut, în fapt, rolul de stindard în domeniu. În condițiile în care, practic, nicio instituție românească nu se preocupă de cercetarea etimologică de profunzime, avem toate motivele să credem că România este singura țară a Uniunii Europene unde putem vorbi de dispariția acestei discipline ca organizare instituțională, etimologia devenind treptat un domeniu al abordărilor personale și fără marcă axiologică, în contextul unui mult clamat declin al nivelului educațional, cuvinte plate și care nu analizează cauzele profunde ale fenomenului.

Între lucrările noastre, am dori să semnalăm lexiconul proto-boreal, întocmit pe baza datelor lingvistului rus N.D. Andreev, prezentat la congresul internațional al slaviștilor de la Ljubljana, august 2003. De asemenea, lexiconul etimologic al elementelor autohtone ale limbii române, unde adunăm circa 1700 de cuvinte-titlu, cu observația că nu toate sunt, la rigoare, autohtone. Unele figurează ca atare în unele liste etimologice, altora le vom fi atribuit eronat o asemenea origine (a se vedea, de exemplu, notele etimologice ale lui Tiberiu Pleter în „Romanoslavica”, XLV, 2009, p.109-113, unde analizează trei din cele circa 1700 de cuvinte-titlu: *nămete*, *omăt*, *Simeria*¹). Alte câteva lucrări sunt citate, selectiv, în referințele bibliografice.

Perspective

Ultimele două decenii nu au adus, în opinia noastră, rezultate spectaculoase în domeniul etimologiei și/sau al studiilor comparate de lingvistică. Se pare că tot ce este esențial a fost spus: fondul pre-indo-european a fost intens studiat în perioada interbelică și, relativ disparat și incoerent, circa două decenii după al doilea război mondial, inclusiv pentru arealul sud-slav, mai ales de Petar Skok, dar și de alți autori; relațiile dintre limbile indo-europene, pe de o parte, și limbile uralice ori altaice au fost, de asemenea, clarificate în perioada postbelică, ultima contribuție majoră fiind, după știința noastră, cea a lui N.D. Andreev (ipoteza „proto-boreală”), despre care am scris pe larg cu altă ocazie.

¹ Noi am dedus că dacă analiza a depistat (numai?!) trei posibile erori dintr-un total de peste 1700 cuvinte titlu cărora li se adaugă alte sute (peste o mie) de cuvinte titlu în anexe.

Foarte greu pare ca lingvistica românească să-și găsească suflul necesar pentru a se sincroniza măcar cu cercetările din alte țări, mai ales din țările vecine. Studiile de toponimie și de indo-europeanistică ale lui Petar Skok ori ale lui France Bezlaj par a nu fi fost asimilate, ba chiar par a fi complet necunoscute, altminteri este greu de înțeles de ce studiile lor privind stratificările lingvistice ale sud-estului european sunt complet ignorate în România (cu excepția referințelor autorului acestor rânduri care, oricât de orgolioase și de riguroase ar fi, nu pot suplini lipsurile de ansamblu ale cercetării etimologice de la noi din țară).

Noi credem că viitorul va conduce, inevitabil, spre abordarea frontală și curajoasă a problemei moștenirii autohtone, unde lacunele sunt prea mari și prea adânci pentru a mai fi evitată mult timp, cu sau fără contribuția Institutului de Lingvistică. Fără dorința de a anatemiza ori de a deschide o polemică, de altfel inutilă, ni se pare relativ clar că, fără o schimbare radicală de concepție, mult așteptatul dicționar etimologic al limbii române nu va fi publicat de numitul institut ci, mai degrabă, va apărea o nouă contribuție similară celor datorate lui Raevskij-Gabinskij, Ciorănescu ori Vinereanu, fiecare cu meritele și cu erorile sale. Ele însă există. Tactica de a-i lăsa pe alții să-și „frângă gâtul”, criticându-i arogant pentru a culege ulterior laurii victoriei, nu va rezista. Avem măcar această speranță...

Referințe:

- Andreev, N.D. 1986. *Ranne-indoevropskij prajazyk*. Leningrad: Nauka
- Andreev, N.D. 1986 b. Correlation between the simplicity of language typology and the attainable degree of formalization in historical linguistics. *Symposium on Formalization in Historical Linguistics (Tallinn, November 24-26, 1986)*, ed. by Mart Rimmel. Tallinn: Academy of Sciences of Estonia
- Andreev, N.D. 1987. The importance of Estonian for Boreal reconstruction. *Symposium on Language Universals (Tallinn, July 28-30, 1987)*, ed. by Toomas Help (responsible) and Sirje Murumets. Tallinn: Academy of Sciences of Estonia
- Bezlaj, France 1976-2007. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. (Dicționarul etimologic al limbii slovene). Ljubljana. Volumele III, IV și V (Indicele) au fost completate și pregătite pentru tipar de discipolii autorului, Marko Snoj, Metka Furlan și Simona Klemenčič
- Blažek, Václav 1999. *Numerals. Comparative-Etymological Analyses and Their Implications*. Brno: Masarykova Univerzita
- Bonfante, Giuliano 2001. *Studii române*. București: Saeculum I.O. (Original: Giuliano Bonfante, *Studii romeni*, Società Accademica Romana, Collana di studi e saggi, VI, Roma, 1973)
- Erhart, Adolf 1989. *Das indoeuropäische Verbalsystem*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně
- Havlová, Eva (redactor principal), Emilie Bláhová, Zoe Hauptová, Jan Petr, Radoslav Večerka 1989 sq. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Praga: Academia (au apărut

caietele 1-14, *a-sr̥dobolja*, până în 2008)

Kiss, Lajos 1997. *A földrajzi nevek etimológiai szótára* (Dicționar etimologic toponimic). 2 vol.: I – A-K; II – L-Zs. Budapest: Akadémiai Kiadó (ed. II, revăzută și adăugită)

Orel, Vladimir 1998. *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden: E.J. Brill

Paliga, Sorin¹ 2006. *An Etymological Lexicon of the Indigenous (Thracian) Elements in Romanian*. Ed. Evenimentul. Vol. I al seriei *Opera Omnia*

Paliga, S. 2006 b. *Influențe romane și preromane în limbile slave de sud*. Ed. a 2-a revăzută și adăugită (prima ed.: 1997). București: Ed. Evenimentul. Vol. II al seriei *Opera Omnia*

Paliga, S. 2007. *Etymologica et anthropologica maiora*. București: Ed. Evenimentul. Vol. III al seriei *Opera Omnia*

Paliga, S. 2007 b. *Lexikon proto-borealicum et alia lexica etymologica minora*. București: Ed. Evenimentul. Vol. IV al seriei *Opera Omnia*

Paliga, S. 2008 a. *Mitologia tracilor*. București: Ed. Meteor

Paliga, S. 2008 b. Linguistic Marginalia on Slavic Ethnogenesis. Paper for the International Congress of Slavists, Ohrid, Macedonia, September 10-17, 2008. „Romanoslavica”, XLIII

Paliga, Sorin, Eugen Silviu Teodor 2009. *Lingvistica și arheologia slavilor timpurii. O altă vedere de la Dunărea de Jos*. Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun

Raevski, N.D., Mark Gabinski (red.) 1978. *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*. Chișinău: Redacția Enciclopediei Sovietice Moldovenești

Rejzek, Jiří 2001. *Ceský etymologický slovník*. Praga: Leda

Skok, Petar 1950. *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja*. Zagreb: Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umetnosti

Skok, P. 1971-1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV. Zagreb

Urbanová, Daniela, Václav Blažek 2008. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písmo* (Popoarele vechii Italie, limbile și scrierea lor). Brno: Host

Vătășescu, Cătălina 1997. *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*. București: Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica XIX

Večerka, Radoslav a kolektiv († Adolf Erhart, Eva Havlová, Ilona Janyšková, Helena Karlíková) 2006. *Uvedení do etymologie. K pramenům slov*. (Introducere în etimologie. Spre originea cuvintelor). Praga: Lidové noviny

Vinereanu, Mihai 2009. *Dicționar etimologic al limbii române. Pe baza cercetărilor de indo-europenistică*. București: Alcor.

¹ Numai lucrările recente. Pentru ansamblul lucrărilor, a se vedea pagina de internet a autorului, http://www.unibuc.ro/ro/cd_sorpaliga_ro